

նետիկի նաւարանը : Հիմակուան
պատերազմական նաւերն են 3 ֆրէյ-
նա , 2 Դրօնիւն , 3 Կրիտ , 3 Էլէնիւն ,
ու 46 ուրիշ մանր նաւեր . իսկ ծո-

վային զօրքն է 2000 հոգի : Ուրիշ
անգամ կըխօսինք վաճառականու-
թեանը , արհեստներուն , հանքերուն
և ուրիշ յատկութիւններուն վրայ :

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Նապոլէոն , որ է Ղազմաշ Գուլի Խան :

Ղազմաշ Գուլի մեծամեծ բռնակալ
ներուն պատմութենէն գլխաւոր աս
խրատս կառնէ մարդ , թէ չարագոր-
ծին յաջողութիւնը իրաւի ալ մեծ ու

զարմանալի երևնայ , խիստ քիչ ատեն
դիմանալուն ու ետքը չարաչար կեր-
պով վերջանալուն համար՝ զգուելի
ու ատելի կըլլայ : Եւ օգուտը միայն

դիտելով, հոս տեղս Վասմազ գուլի խանին վարքը կըքաղենք : Ս'եր ջուղայեցի ազգայինները աս որ շատ պատմութիւնները դիտեն աւանդութիւն ուրիշներն ալ Թամպուռի Յարութիւնին տաճկերէն շարադրած գրքուկին մէջ բաւական տեղեկութիւն կը գտնեն . ուստի մենք հոս իր պատմութեան գլխաւոր պարագաները միայն յիշենք :

Վասմազ գուլի խանին առջի անունը Վատրըր էր, և ինքը խորասանին Վէլաթ քաղաքին մօտերը ծնած էր գեղի մը մէջ Վրիստոսի 1687 թուականին : Պղտըկուց կրակոտ տղայ մը ըլլալով՝ առջի բերան քանի մը սրիկաներու՝ հետ աւազակութիւն ընելէն ետքը խորասանի իշխանին աչքը մտաւ ու շատ առաջ գնաց : Երբոր 1722ին պարսից չիւսէյին շահը աթոռէն ընկաւ ու Ղսպահան քաղաքը աֆղաններուն ձեռքն անցաւ, չիւսէյին շահին որդին՝ որ Վասմասպ կամ Վասմազ կըսուէր՝ աֆղաններուն վրայ պատերազմի ելաւ, Վատրըրին օգնութիւն յաղթեց թշնամեաց ու թագաւորեց . և Վատրըրին փոխարէն մը ընել ուզելով՝ իրեն անունը տուաւ անոր, ու հրամայեց որ Վասմազ ըսուի : Իսկ Վատրըր աւելի աչքը մտնելու համար, ինքը զինքը Վասմազ գուլի անուանեց, ուստի ըսուեցաւ Վասմազ գուլի խան : Եւ ինչպէս որ շատ անգամ այսպիսի քաղաքավարութիւնները ծածուկ չարութեան նշաններ կրնան ըլլալ, Վատրըրն ալ նոյն միտքը ունենալը յայտնի ըրաւ . նախ Վասմազին զօրապետին վրայ նախանձելով՝ սպաննել տուաւ անիկայ, ու անոր իշխանութիւնը ինքն առաւ . և Ս'եշ հետ քաղաքին մէջ սկսաւ թագաւորի պէս ծախքեր ու առատաձեւնութիւններ ընելով՝ զօրքին սիրտը իրեն քաշել : Եւ Վասմազը Վատրըրին վրայ կասկած ընել սկսաւ, և իր պա-

լատականներն ալ Վատրըրին վրայնախանձելով սկսան ծուռ նայիլ . բայց անիկայ իր խարդախ բնութեամբը ամէն ջանքերնին փուճ հանեց, Վասմազին հրամանովը Ղսպահանին վրայ գնաց . Եւրէֆ խանը՝ որ միւր Վասմուտ անունով աֆղաններուն թագաւորին տեղը անցեր էր, զարկաւ, ու ինչուան Վանտահար փախուց . որ հոն զինքը սպաննեցին ու գլուխը Վասմազին բերին . Ղսպահան քաղաքն ալ առաւ . և որովհետեւ Եւրէֆը Վասմազին չիւսէյին հայրը ըսպաններ էր, Վատրըր քաղաքը մտածին պէս՝ աֆղաններուն արիւնովը բոլոր քաղաքը լուաց, ու Վասմազը իր հայրենի աթոռը նստեցուց : Վատրըրին աս ծառայութիւններովն ալ Վասմազին կասկածները չփարատեցան՝ թէ օր մը չէնէ օր մը անիկայ իր կործանմանը պատճառ պիտի ըլլայ . ուզեց որ քովէն հեռացնէ . անոր համար արեւելեան պարսկաստանը ձեռքը տուաւ որ երթայ կառավարէ, ետքը թագաւորական թագ ալ խաւրեց իրեն : Վատրըր յանձն չառաւ թագաւորական թագը գլուխ դնելու . և խորամանկութեամբ յանձն առաւ որ խորասանի ստակներուն վրայ իր անունն ալ տպուի, և իր տեղը որդին խրկեց խորասանի կառավար : Խորասանցիք Վատրըրին որդւոյն չհաւնելով՝ դէմ կեցան, ու չերաթէն դուրս վըրնտեցին զինքը . Վատրըր աս լսածին պէս՝ վրանին վազեց, ու մեծ ջարդ ընելով զամէնքը սարսափեցուց : Վասմազ շահը Վատրըրին հեռանալը տեսնելով, իր իշխանութիւնը սկսաւ համարձակ բանեցնել . օսմանցոյ հետ պատերազմ բացաւ 1731ին . գնաց Երեւանը պաշարեց, բայց Երասխ գետին քովը և համատանի մօտերը Պաղտատու Միսիտ փաշայէն յաղթուեցուն համար՝ շուտ մը հաշտութիւն դաշինք ըրաւ : Վատրըր երբոր չերաթէն դարձաւ ու լսեց որ Վասմազը օսմանցոյ հետ հաշտուեր է, սաստիկ բարկացաւ : Ղսպահանի քա-

վերը Վազմազին փառաւոր հարկիք մը ընելով՝ սաստիկ գինովցուց զինքը, ու անանկ խայտառակ կերպով իշխաններուն առջին հանեց և ըսաւ թէ այսպիսի վատ թագաւորը ինչ բարիք կրնայ ընել մեզի . նախարարներն ալ Վատրին խօսքովը Վազմազը բոլոր ընտանիքովը Սպաղիվար քաղաքը բանտը դրին, և անոր տեղը թագաւոր նստեցուցին իրեն որդին որ պզտիկ տղայ էր՝ Վպաս անունով։ Ետքը Վպասանի մէջ որչափ որ իրեն դէմ մարդ կար զամէնքը թրէ անցուց, ու մունետիկի՝ ձեռքով կանչել տուաւ, առջի օրը ասլըսպրելով որ այսպէս կանչէ . թէ որ շահը հարցընէք պարսիկ է . երկրորդ օրը՝ թէ շահը հայ է . երրորդ օրը՝ թէ շահը հրեայ է։ Բսել կուգէր թէ խտրութիւն պիտի չընէ իր հպատակներուն մէջ, և չըլլայ թէ մէկը մէկալը՝ շահը իմ ազգէս է կամ իմ կողմն է ըսելով ուրիշները նեղեն, հապա ամէնուն արդար իրաւունք պիտի ըլլայ։ Ետ խելացի կարգաւորութիւնէր աս ըրածը, թէ որ իր հրամանին դէմ ընողներուն առջինը ինքը չըլլար, կամ թէ ինքը իր հպատակները անխտիր և անխնայ չկեղեքէր ու չիչարչորկէր անիրաւութիւնէ ետքը գնաց շատ զօրքով Պաղտատը պաշարեց . Վոփալ () սման փաշան ալ սուլդան Սահմուտին հրամանովը հարիւր հազար զօրքով անոր վրայ վազեց . երբոր Վատր լսեց օսմանցոյ գալը, տասուերկու հազար զօրք Պաղտատու քովերը թողուց, և ինքը եօթանասուն հազարով օսմանցոյ դիմացը գնաց . զարնուեցան իրարու հետ Տիգրիս գետին քովերը, և ինք ժամ կռուելէն ետքը՝ թէպէտ ան անգամուն պարսիկները տկարացան ու փախան, բայց իրեք ամսէն ետեւ նորէն զարնուեցան, ու օսմանեանք մեծ ջարդ կերան . Վոփալ () սմանն ընկաւ մեռաւ, Պաղտատու կուսակալը Մհմետ

փաշան ալ հաշտութիւն ըրաւ՝ Վատրին հետ գրեթէ ամէն ուզածը կատարելով։ Են միջոցին՝ Վատր լսելով կամ ձեացընելով թէ խռովութիւն ելեր է Խորասանին մէջ, ու Վազմազը նորէն թագաւոր պիտի դնեն, իր տղուն ձեռքովը սպաննեց անիկայ, հետն ալ անոր կինն ու տասուերկու տարուան տղան . ետքը օսմանցոյ դիմացը ելաւ, որ նորէն իր վրայ կուգային, Կարսին քովերը յաղթեց Քէօփրիւիւ Վստուլաս փաշային, ու շատ տեղեր առաւ։ Երբոր հասաւ Սուղան դաշտին մէջ, 1737ին, մեծ ու փառաւոր ժողովք մը ըրաւ բոլոր մեծամեծներուն, և իբր թէ իրաւամբ թագաւոր ընտրուիլ ուզելով տէրութեան վիճակը հասկըցուց անոնց, ու առաջարկեց որ իրենք ընտրեն իրենց արժանաւոր թագաւոր . անոնք ալ մէկ բերան զինքն ընտրեին։ Վատրը ուզեց որ հաւատարմութեան երդում ընեն իրեն, ու իրենց հաւատքին վրայ մէկքանի փոփոխութիւն որ ընէ՝ հաւանին . աս բանիս երբոր իրենց գլխաւոր օրէնսգէտը հրաման չտուաւ, հոն մէկէն հրամայեց՝ Վատրը որ գլուխը կտրեն . ասանկով ամէն ուզածն ըրաւ։ Ենկէ ետքը օսմանցոյ հետ հաշտուեցաւ . արեւմտեան գաւառները իր Սպրահիմ անունով եղբօրը յանձնեց, Խորասանը Բիզա անունով տղուն, և ինքը հարիւր հազարով աֆղաններուն յաղթելէն ետեւ, հնդկաստան գնաց, Վազնա, Քապուլ ու Տէլհի քաղաքները կողոպտեց, ու քանձերուն հետ անտեղացոյց անէծքն ալ առած ետ դարձաւ 1739ին . մեծ հանդէս ըրաւ յաղթութեան, ու բերած քանձերը ցցուց ամէնուն . ասոնց մէջ ամէնէն երեւելին էր սիրամարդի ձեռով թագաւորական աթոռը՝ անգին ադամանդներով, ու ոսկի բանուածքներով զարդարած։ Ենկէ դէպ ի թուրքաստան վազեց, Քահլու Պուխարա քաղքերներուն մէջ շատ ջարդ ըրաւ, և Սմրղանդ քաղքէն Էնկ-

Թիմուրին գերեզմանաքարը ու անոր դպրոցին պղնձէ դռները յափշտակեց. բայց տանելու ատեն՝ ան քարը կտոր կտոր եղաւ, Վատրըն ալ հրամայեց որ նորէն Սմրդանդ դարձնեն: Ինկէ կովկասային ազգերուն վրայ վազեց, լէզկիներուն գեղերը ոյրեց. անոնք ալ իրենց ժայռերուն վրայէն մեծ ջարդ տուին անոր զօրքերուն:

Պարսկաստան դառնալէն ետքը սկսաւ Վատրըն ամէն տեսակ բռնութիւն ընել իր նախարարներուն ու զօրքերուն վրայ. անոնք ալ մէկիկ մէկիկ սկսան իրմէ ապստամբիլ: Եղծաւորութեանը դուրս ելլելուն ատենը հասեր էր, և արդէն բնութք ագահ կասկածոտ ու անգութ ըլլալուն, քանի գնաց բռնաւորութիւնը՝ դառնութիւնն ու կատաղութիւնը աւելցուց. և առաջ որ ամէն բանը յաջող կերթար, ու իրեն անըզգամութիւնները յայտնի չէին ըլլար, անկէ ետքը ամէն բանը ձախորդ գընաց, ինքն ալ երթալով կատաղի գազան դարձաւ: Պարսկաստանի նաւահանգիստները որչափ որ նաւեր ունէին եւրոպացի ազգեր՝ բոլորն ալ յափշտակեց. անկէ ալ շահ մը չտեսաւ: Ելելովը ուզեց որ ամէն ազգ մէկ հաւատքի դարձնէ. ուստի աւետարանն ու Սովսէսի հինգ գիրքը պարսկերէն թարգմանել տուաւ. ան կողմանէ յոյսը պարապ ելլելով, նոր աղանդ մը ուզեց հնարել՝ ճաֆէրի ըսուած, ան ալ չյաջողեցաւ: ()սմանցոց հետ պատերազմ բացաւ, ու նորէն յաղթուեցաւ. ջրգողութեան հիւանդութիւն մը եկաւ վրան, ուրով երկու իրեք տարի տանջուեցաւ. և աս ձախորդութիւններէս զգաստանալու տեղը՝ ալ աւելի կատղեցաւ, չըրած անողորմութիւնը չմնաց. անոր համար ինքն ալ ողորմութիւն չգտաւ:

()ը մը երբոր Խորասանի մէջ բանակը դրեր էր, աֆղան զօրքին գլխաւորները իրեն կանչեց, և հրամեց անոնց որ երկրորդ օրը կանուխ ելլեն ու բանակին մէջ որչափ պարսիկ զօրք կայնէ՝ ջարդեն: Պարսից զօրապետները աս բանս լսելուն պէս սարսափեցան, ու Վատրըն պահապաններուն գլխաւորը որսացին, և մէջերնէն իրեք հոգի անոր հետ միացած՝ նոյն գիշերը խել մը ուրիշ պարսիկներով Վատրըն վրանը մտան, տեսան որ դրան դիմացը պառաւ մը նստեր է՝ անիկայ խղճեցին. մտան ան տեղը ուր որ Վատրըն խոր քունի մէջ կըխորդար. մէջերնէն մէկը առաջ նետուեցաւ, ու թուրը քաշելուն պէս զարկաւ. արթնցաւ ցատքեց Վատրըն, ու սկսաւ աղաչել որ թողու զինքը, բայց անիկայ մտիկ չըրաւ՝ ըսելով. «Իսկու մէկու մը չողորմեցար, քեզ ալ մէկը պէտք չէ ողորմի», ու քանի մը անգամ զարնելով սպաննեց անիկայ 1747ին, 60 տարեկան, 11 տարի թագաւորելէն ետքը: Իսկ երպով վերցուեցաւ աշխարհքիս երեսէն Ստոլծոյ պատուհասներուն մէկը. աւազակութեան մէջ մեծցեր էր, աւազակի պէս թագաւորեց, ու աւազակի պէս մեռաւ արժանապէս: Բարձրահասակ էր կրսեն, յաղթանդամ, ուժով, փառահեղ. ձայնը սոսկալի, յիշողութիւնը սուր, ինքը սրտոտ ու չարքաւ: Երբ դալ գրել խիստ ուշ սորվեր էր, բայց բաւական տեղեկութիւն ունէր քաղաքական կառավարութեան ու զինուորական արհեստի. միայն թէ մարդկանց սիրտը չահելուն արհեստը ամենեւին չէր գիտցած, որն որ կեղծաւորութեամբ ու կատաղութեամբ ոչ երբեք կըյաջողի: